

Göteborgs fattigförsörjning 1800–1820

Anne-Marie Fällström

Anne-Marie Fällström har disputerat i historia vid Göteborgs Universitet och är stadsarkivarie i Örebro. Uppsatsen om Göteborgs Fattigförsörjning bygger på en del av doktorsavhandlingen, publicerad i Hembygdsföreningens årsskrift, Göteborg förr och nu 1974. Den behandlar Göteborgs allmänna Fattigförsörjning, samma inrättning som i följande uppsats kallas Fattigvårdsanstalten Gibraltar, och beskriver hur den kom till på 1790-talet och hur verksamheten tog form under 1800-talets två första årtionden.

Fattigvårdslagstiftningen före 1800

Fram till de sista hundra åren var Sverige ett utpräglat agrarsamhälle med 90 % av befolkningen på landsbygden, där de flesta fann sin utkomst i att odla jord, egen eller arrenderad, ofta i kombination med skogsbruk, fiske eller i någon hemslöjd. Varje familj förutsattes ta hand om de medlemmar, som inte kunde försörja sig genom eget arbete, barn, gamla och sjuka, och husbonden hade även ansvar för de tjänstehjon, som åldrats i hans tjänst. Men där fanns också olyckliga hjälplösa, som saknade anhöriga och som var beroende av stöd från samhället för att kunna uppehålla livet, som behövde fattigvård. Hur stora var dessa grupper, hur mycket hjälp kunde de få, vilka motiv drev fram hjälpen, vilka kunde, ville eller var genom lagstiftning skyldiga att i en tid av allmänt knappa levnadsvillkor bidra till sina sämst lottade medmänniskors underhåll?

Problemen kring fattigvården framträder tydligast i de fåtaliga större städerna. Där fanns många inflyttade, som hade sina nära anhöriga kvar i hemorten, handel och industri var väsent-

liga men konjunkturkänsliga näringsgrenar och värvade soldater och andra lågt avlönade i ofentlig tjänst utgjorde numerärt betydande grupper. Följande undersökning av Göteborgs Fattigförsörjning under ett par decennier i början av 1800-talet kan, låt vara att förhållandena inte är helt representativa för landet, belysa frågorna om fattigvårdens struktur vid denna tid.

Redan Gustav Vasa hade förklarat tiggeri förbjudet och även kungjort att ålderdomssvaga, långvarigt sjuka och förblamade samt föräldralösa barn skulle njuta sina rättigheter i hospitalen. 1571 års kyrkoordning ålade varje församling att föda sina fattiga, helst i fattigstugor. En tiggareordning år 1642 förtydligade bestämmelserna att Kronans hospital tog emot de vanföra och eländiga dvs hjälplösa genom sjukdom, av ålder eller annan livsskröplighet, ursinniga och besatta människor och de med smittosamma sjukdomar, mot en engångssumma av 20 daler vitt mynt. Föräldralösa barn skulle underhållas av allmänna medel tills de vid åtta år kunde sättas i lära och gamla fattiga vårdas av hemförsamlingen i fattigstugor. Men tiggarpass kunde också utfärdas om prästerskapet fann skälig orsak, övriga vaganter och lättingar skulle hållas till arbete i järn på slotten. Kyrkolagen 1686 upprepade bestämmelserna och församlingens medlemmar ålades medverka till fattigstugorna. 1698 års tiggarestadga anvisade såsom inkomster till fattigvården kollekt, insamlingar i samband med barndop, bröllop m m samt 1/8 % av sterbhus och 1/2 % av testamenterad egendom. Under 1700-talet upprepades dessa bestämmelser, spec förbudet att tigga utan pass och rekommendation, och dessutom underströks socknarnas skyldighet att ta hand om sina fattiga, bl a sedan Stockholms stad efter nödåret 1771 och 1772 in-

=====

Fattigvården framträder som motiverad fr a av samhällsnyttan, en nödvändig insats för att förhindra tiggeri och sysslolöst kringstrykande.

=====

rättat arbetshus för stadens egna fattiga. 1788 fastslogs att skyldigheten till fattigvård vilade på den socken där den hjälpsökande sist varit skattskri-ven samt att sockenstämma måste lämna bifall innan inhysheshjon eller gammalt och mindre arbetsfört tjänstehjon tilläts flytta in.

I alla dessa bestämmelser framträder fattigvården som motiverad fr a av samhällsnyttan, en nödvändig insats för att förhindra tiggeri och sysslolöst kringstrykande. Enbart helt hjälplösa människor, ålderdomssvaga, kroniskt sjuka eller små barn var berättigade till hjälp och arbetsföra tiggare hotades av tvångsarbete eller krigstjänst.

Hjälpsatser i Göteborg under 1700-talet

Göteborgs stad med ca 15 000 invånare, om man inkluderar förstaden Majorna, hade under 1700-talet främst genom enskilda donationer fått en rad inrättningar för fattiga och hjälplösa. *Fattighuset* var den äldsta grundlagt 1726. Huvudinkomsterna utgjordes av avgifter på handeln och de förvaltades av magistrat och borgerskap tillsammans. Där mottogs fr a behövande ur stadens borgerskap samt deras tjänstefolk till full försörjning med mat och husrum och sjukvård. I ett stort trähus på Stampen, ännu bevarat, fick ca 150 av stadens invånare på sin ålderdom en ganska god försörjning med omväxlande veckomatsedel, husrum och värme. Men många fick också avslag på sina ansökningar om inträde.

För fattiga barn fanns två barnhus, Stadens Barnhus, grundat på donationer 1737, med plats i första hand för ca 20 föräldralösa barn till borgare i staden, i andra hand och mån av plats andra mycket vanskötta och utfattiga barn. *Frimurarbarnhuset* öppnades 1757 och understöddes med kollektträtt en gång om året i Göteborgs kyrkor samt en avgift vid stadens tre portar. De späda barnen ackorderades ut på landet och fick sedan vid 8 års ålder återvända för utbildning tills de

kunde få återtjänst eller komma i hantverkslära. Ett sextiotal barn brukade underhållas på landet och ca 25 i barnhuset i Göteborg.

Men också andra fattiga barn kunde få undervisning i Göteborg. År 1767 hade en pietetisk predikant vid Fattighuset inrättat en friskola, som efter honom fick namnet *Willinska fattigfri-skolan*, och som underhölls genom gåvor av enskilda samt en årlig kollekt i Fattighuskyrkan. Alla barn fick lära sig läsa och skriva, gossarna dessutom att räkna och flickorna att sy. På 1790-talet gick mer än 300 barn i denna skola och en stor del av eleverna fick också middagsmat.

Det gamla kronohospitalet strax norr om staden blev under århundradets lopp alltmer en anstalt för sinnessjuka med drygt 30 platser. Från att ha stått under magistratens administration överfördes det som alla andra hospital i Serafimer-Gilletts vård, liksom dess gamla inkomster, hemmansräntor och krontionde och håvpenningar från Domkyrkoförsamlingen, och sedan intogs bara de som betraktades som dårar.

Från år 1728 hade Göteborg ägt ett kurhus för veneriskt sjuka, bekostat av borgerskapet. I början av 1800-talet vårdades där mellan 50 och 100 patienter per år och strax före sekelskiftet hade inrättningen byggts ut med en liten kronikeranstalt, *Hospitium Incurabilium*, med 8 sängar avsedda för sjuka som för "utseendes och stanks skull icke kunna vistas ibland andra människor."

Ett allmänt kroppssjukhus fick staden i *Sahlgrenska sjukhuset*, som invigdes 1782. Grundfonden utgjordes av en stor donation av Niclas Sahlgren. Den utökades sedan ganska frikostigt av förmögna göteborgare, när driften genom den energiske Pehr Dubb kommit igång. Ett hus uppfördes vid Sillgatan med 10 frisängar varav två för barnaföderskor, och 14 mot betalning av en blygsam avgift. Fattiga sjuka kunde också få fri vård och medicin i hemmet av inrättningens läkare.

I Göteborg fanns också donerade medel för kontant understöd till gamla och fattiga. Anders Lesses donation på 90 000 riksdaler gav en betydande summa till sängliggande i deras hem. Sjömanshuset hade en fattigkassa för orkeslösa sjö-

män samt änkor och barn. Dess inkomster kom från sjöfartsavgifter samt en kollektdag i hela stiftet. Ostindiska kompaniet delade ut närmare 1 000 riksdaler per år från sin fattigbössa.

Myndigheternas fattigvårdsbidrag var i jämförelse med allt detta tämligen blygsamma. Magistraten delade regelbundet ut kontanta understöd till nödlidande ifrån rådhuset och det tycks också ha förekommit tiggarpolletter, som gav innehavaren rätt att bettla i husen. Församlingarna däremot bedrev inte någon fattigvård av betydelse enligt bevarade kyrkoarkiv och någon motsvarighet till Stockholms fattighus i varje församling på dess bekostnad fanns inte.

Planering av Fattigförsörjningsanstalten

De ovan uppräknade insatserna var inte tillräckliga i förhållande till befolkningens storlek, och dessutom var de ofta stängda för stora grupper, som kunde behöva hjälp. Av befolkningen, som år 1800 stigit till ca 17 000 personer var bara en liten del egentligen borgare, dvs hade burskap som handlande eller hantverkare. Handel och sjöfart dominerade stadens näringsliv, där det mest vinstgivande inslaget varit den ostindiska handeln, som dock hade sett sina bästa dagar mot 1700-talets slut. Det synnerligen givande sillfisket och den produktion och export, som ägt rum på grundval av det, började också klinga av. Och detta drabbade många. Utom själva handelsmannaklassen, med ca 400 egna företagare och något fler anställda, levde större delen av Göteborgs invånare direkt eller indirekt av varu- och resandeströmmen; sjömän, tullnärer, packhuskarlar, järnbärare, båtkarlar, krögare osv, och de flesta av dessa var inte borgare. Dessutom gav en stor garnison Göteborg ett betydande inslag av värvade soldater, mellan 1 000 och 2 000 man.

Tiggeriet, som lagstiftningen så enträget försökte förbjuda, tycks ha blivit en plåga. Det föranledde landshövdingen att 1795 sammankalla magistraten till överläggningar om vilka åtgärder, som kunde vidtagas. En utgångspunkt för diskussionerna var ett förslag av doktor Dubb i Göteborgs Tidningar att inrätta en effektiv fattigvård för alla behövande, samt ett par tidigare göteborgs-

Huvudändamålet sades vara tiggeriets utrotande, vilket skulle vinnas genom en differentierad anstalt, tackande olika gruppers behov.

försök att liksom i Stockholm inrätta arbetshus för arbetslösa. En kommitté tillsattes, och efter ett par års arbete och diskussioner av bl a förebilder i Hamburg, Stockholm och Nyköping och olika kommittémedlemmars egna förslag, samt efter en uppskattning av antalet hjälpbehövande med ledning av taxeringslängden till ca 450 personer, accepterade kommittén i huvudsak Dubbs projekt till en Fattigförsörjningsanstalt.

Huvudändamålet sades vara tiggeriets utrotande, och det skulle vinnas genom en differentierad anstalt, som kunde täcka olika gruppers behov. Ett arbetshus skulle kompletteras med försörjningshus för orkeslösa gamla och för tiggarbarn, som barnhusen icke förmådde motta, samt med öppen vård. Fattighjonen skulle indelas i 4 klasser efter hjälpbehovens omfattning: 1 arbetsföra, som behövde sysselsättning, 2 arbetsföra, som genom vårdplikt mot anhöriga inte kunde försörja sig genom arbete, 3 de torftiga, dvs arbetsoförmögna genom lyte, sjukdom eller svaghet, 4 arbetsoförmögna ur stånd att vårda sig själva. Alla utom fjärde gruppen skulle få understödet i sina hem, och staden delades in i tolv rotar och en avlönad fattigfogde och tre frivilliga ombud skulle ha inseende över hjonen i varje rote. Inrättningen skulle styras av en direktion med 15 ledamöter, som inom sig valde ordförande och kassadirektör. Dessa uppdrag var helt oavlönade, men avsägelse utan giltigt skäl skulle medföra betydande böter. Däremot skulle lön utgå till betjäningen: fattigläkare, inspektorer, bokhållare, vaktmästare, lärare. Fattigförsörjningens inkomster, storbhusavgiften enligt 1698 års stadgar och insamling vid vigsel, dop etc, ränta på donerat kapital, sparbössor vid större associationer, inkomst av komedier och konserter samt de frivilliga gåvor, som gavs som allmosor till de auktoriserade tiggarna beräknades räcka, men dessutom begärde inrättningen att vid

~~~~~  
*Pehr Dubb valdes till Fattigförsörjningens första ordförande, vilket möjligen blev avgörande för inrättningens bestånd och utveckling.*  
~~~~~

behov få taxera ut nödiga medel på stadens invånare. Sedan detta förslag justerats i detaljerna med ledning av yttranden från myndigheter och enskilda i Göteborg stadfästes det av Kungl Majt år 1799 och verksamheten startade på nyåret 1800. Direktionsledamöterna hade stora förhoppningar om att arbetstvånget och barnens tidiga sysselsättning skulle ha god verkan, och dana dem till nyttiga samfundsmedlemmar genom att de från späda ålder skulle avhållas från görselösheten, grunden till lättja och alla därav följande laster. Men committerades syfte var också mer utpräglat humanitärt: "den kristliga och medborgerliga omvårdnad man är skyldig alla de behövande som tarva eller begära understöd", och en av drivfjäderna till inrättandet var "en avgrund av elände och nöd varutur de fattiga med skäl grundade både i kristendom och moral böra väcka lyckligare Medborgares omtänka".

Verksamhetens första år

Pehr Dubb valdes till Fattigförsörjningens första ordförande, vilket möjligen blev avgörande för inrättningens bestånd och utveckling, då hans personliga insats i hög grad präglade arbetet och han liksom i alla de offentliga uppdrag han hade, lade ner en högst ovanlig energi på att beslutsamt, ibland hänsynslöst, driva igenom sina åsikter. Sedan alla "verkliga fattiga" kallats genom pålysning i kyrkan och pressen anmält sig och deras behov noga prövats efter personliga besök av roteombuden i hemmen, visade det sig att nöden var mycket svårare och mer utbredd än kommittén i förhand räknat med. Mer än tusen personer hade noterats. Av dem hade 228 enbart tiggeri att leva av, fyrtio gamla låg "i uselhet och elände över all beskrivning" bortglömda i sina hem och ett hundratal ogifta kvinnor med småbarn hade mycket stora försörjningssvårigheter. Bara 82 sökande

avvisades, därför att de ej ansågs ha skäl att belasta Fattigförsörjningen.

Under det första årets lopp anmälde sig ännu fler sökande och vid årsskiftet till 1801 fanns, sedan ett femtiotal hjon avlidit och något hundratal flyttat eller avvisats, nästan 1 400 inskrivna. En särskild rote hade då inrättats för anhöriga till garnisonens soldater.

Hjälpbehovet var alltså ungefär tre gånger så stort som man i förväg hade räknat med. Felbedömningen berodde delvis på att den använda skattelängden var ofullständig när det gällde fattiga människor, men säkert också på att 1800-talets första år kraftigt ökade de ekonomiska svårigheterna i Göteborg. Matpriserna steg markant p g r a missväxt, sillfisket försämrades hastigt, och den Ostindiska handeln gick ytterligare tillbaka samtidigt som den viktiga järnexporten till England började möta svårigheter. Dessutom drabbades staden 1802 och 1804 av omfattande bränder, då två av innerstadens fem storkvarter totalförstördes och tusentals människor blev hemlösa. Dessutom medförde kriget att garnisonen kallades ut till Pommern varvid soldatfamiljerna blev utan försörjning.

Vuxna män utgjorde bara 10% av de inskrivna, och de allra flesta av dem var gamla. Kvinnor i olika åldrar utgjorde mer än hälften av hjonen och resten var barn under 15 år, jämt fördelade på pojkar och flickor. Yngre och medelålders kvinnor var inte så få, och de flesta av dem var änkor eller ogifta med små barn. Änkorna var f ö i majoritet i samtliga åldersklasser, inte så få över 70 år och även mer än åttio.

Trots uppgiftens oförutsedda omfattning drevs Fattigförsörjningen som planerat. Ett arbetshus, där material, mest för spinning, lämnades ut för arbete i hemmen, medan två rum som upplåtits i fattighuset också användes som arbetsplats för ca 70 personer. Lönen för detta arbete diskuterades livligt. Arbetshuset fick inte locka folk från nä-

~~~~~  
*Hjälpbehovet var alltså ungefär tre gånger så stort som man i förväg hade räknat med.*  
~~~~~

ringarna och betala marknadsmässiga löner, men det måste å andra sidan vara möjligt att nödortfött existera på ersättningen. Driften av arbetshuset blev också mer betungande än vad man räknat med då produkternas kvalitet gjorde att det var svårt att sälja dem. Ett stort lager band alltför mycket av Fattigförsörjningens tillgångar. Främst gav arbetshuset sysselsättning under vintern, under sommaren var det lättare att få annat arbete och då avstängdes ofta alla normalt arbetsföra. 1803 kompletterades arbetsmöjligheterna med att arbetshuset tog stadens renhållning på entreprenad.

Barnen ackorderades ofta ut på landet när de var små, de litet större pojkarna placerades i hantverkslära, sändes till sjöss eller någon gång till de fruktade stenkolsgruvorna i Höganäs. Skolbarn i Willinska fick mat och kläder, en spinnskola inrättades för flickorna, som också fick ett undervisningshus i Haga, med plats för ca 40 barn, som fick helpension och skolutbildning.

För de gamla inrättades ett försörjningshus, där ca 40 av de mest hjälplösa fick vård, men det räckte inte länge för behovet. 1804 ställdes den sk Holtermanska Baracken till inrättningens disposition och 1805 kunde ca 100 gamla och sjuka tas om hand i sluten vård. Denna byggnad kallades "bracka" ett namn som kom att följa Fattigförsörjningen genom flera flyttningar och långt fram till modern tid. Resten av fjärde klassens hjon med full försörjning rekommenderades att flytta samman fem eller sex så att de kunde skötas på en gång av någon mer arbetsförl bland fattighjon.

Dessutom visade det sig nödvändigt att ge direkt understöd åt många fattiga i deras hem. Först skedde utdelningen nästan enbart i kontanter, därtill kom ved och extraförplägnad till jul. Kostnaden för underhåll i rotarna blev fattigvårdens största utgiftspost, vilket egentligen stred mot inrättningens principer, arbete eller direkt vård av hjälplösa. För att i någon mån motverka befarat missbruk av det öppna underhållets små summor inrättades sopphus. Soppan kokades på kött eller fläsk och olika sorters gryn, samt kompletterades med mjukt bröd. Mat för en vecka avräknades på

=====

Rumfordsoppa och bröd var den enda mat som bestods fattighjon, möjligen tillräckligt näringsrik, men säkert synnerligen enformig.

=====

underhållet med sju skilling. Åtgärden var impopulär bland hjon, men genomdrevs orubbligt. Rumsfordsoppan och bröd var sedan den enda mat som bestods fattighjon, möjligen tillräckligt näringsrik, men säkert synnerligen enformig.

De oväntat stora behoven gav naturligtvis svårigheter att skaffa medel till driften. De fasta inkomsterna var inte stora och det donerade kapitalet i regel bundet, med bara räntan disponibel. Sterbhusavgiften gav inte stora summor, en nyårskollekt mellan 500 och 1 000 riksdaler. Den allmänna frivilliga kollekt, som i förhandskalkylen utgjort den största posten, 6 000 rd steg knappast till hälften. Men det första året drev direktionen ändå inrättningen vidare med hjälp av lån. 1801 ljusnade läget något, då allmänhetens förtroende till sist började vinnas. 5 800 rd subskriberades, troligen därför att nyttan av Fattigförsörjningen hade framgått genom de tryckta årliga redogörelserna och genom att tiggeriet minskat på gatorna. Kungl Majt kom till hjälp med ekonomin 1803 och tillerkände Fattigförsörjningen en avgift på 4 sk per läst för alla inkommande utländska fartyg. På allmän rådstuga beslöt borgerskapet fasta årliga uttaxeringar. Från 1805 var den första kritiska tiden över, inrättningen hade ekonomisk balans med pålitliga och tillräckliga inkomster.

Hökonjunktur

Den tryckta konjunkturen i Göteborg avlöstes, sedan kejsar Napoleon utfärdat sitt dekret om handelsblockad mot England år 1807, av en lika oväntad som kraftig uppgång i handelsomsättningen. Väststånd spred sig i staden med den ökade sysselsättningen, som förstärktes av att en intensiv byggnadsverksamhet utvecklades på de många avbrända tomterna. De goda tiderna lockade till inflyttning, 1815 var ca 23 000 personer mantalskrivna i Göteborg och Majorna.

Fattigförsörjningens verksamhet fortsatte. Ännu

=====

*Efterfrågan på fattigvård minskade markant
i Göteborg under högkonjunkturen.*

=====

ett par år ökade fattighjonen något, till 1 450 personer vid 1808 års slut, men med 1809 vände utvecklingen, de nyinskrivnas antal blev lägre än förut och fler kunde lämna inrättningen. År 1812 var antalet fattiga inskrivna vid årets slut så lågt som 911, den lägsta siffran i anstaltens historia. Redan 1813 bröts den gynnsamma trenden och en blygsam ökning skedde. 1814 var hjonen ännu knappt tusen.

Kontinentalperioden medförde alltså en påfallande minskning av antalet fattighjon, samtidigt som folkmängden ökade mycket kraftigt. Trots att behoven minskade fortsatte verksamheten i samma spår som tidigare. Arbetshuset var i full drift, men tydligen under gynnsammare villkor då tillverkning och försäljning kunde lämna en blygsam vinst, ett stort framsteg jämfört med de första årens betydande förluster. Antalet sysselsatta var under kontinentalperiodens bästa år inte så stort. Arbetshuset fungerade snarast som en skyddad verkstad för svårplacerad arbetskraft. Också barnen hölls strängt sysselsatta. Undervisningshuset hade plats för ungefär 50 stycken och deras dag fylldes med lektioner och arbete. Utackorderingen av barn på landet försvann nästan helt. Under högkonjunkturen blev det fullt möjligt att ge alla behövande barnuppfostran och sysselsättning i Göteborg. De större barnen bör ha utgjort en önskad arebtskraftsreserv när tillgången på arbete överflödade. Årsberättelsen 1811 noterar med tillfredsställelse att ungdomen användes tidigare än förr i arbetet.

När det gäller de mest vårdkrävande medförde högkonjunkturen inte någon minskning i hjälpbehoven. De som blivit ur stånd att ta vård om sig fortsatte att vara hjälplösa. I stället ökade denna grupp bland fattighjonen. Också intagningen på försörjningshus ökade. Till Holtermans barack, som reparerades och byggdes till, kom alltfler gamla för permanent omhändertagande p g r a ålderdomssvagheter och sjukdom, men också

ett litet antal av fattighjon som krävde sträng uppsikt, då deras liv och leverne inte tillfredsställde moraliska krav på flit, nykterhet och sparsamhet.

Direkthjälp till hjon, som bodde i sina hem i rotarna betalades ännu ut i ganska stor skala, trots att det egentligen stred emot grundprinciperna. Kontantdelen blev dock en relativt sett allt mindre post i räkenskaperna och i stället ökade hjälpen in natura: soppa, bröd, ved, kläder, mat och medicin.

Efterfrågan på fattigvård minskade markant i Göteborg under högkonjunkturens år och därmed utgifterna för underhållet. Samtidigt steg inrättningens inkomster påfallande. Huvudinkomsten 6 000 rd per år uttaxerat på invånarna förlängdes regelbundet i treårsperioder. År 1809 fick Göteborgs fattigvård, liksom tidigare Stockholms, rätt att ta ut en överflödsavgift på socker, kaffe, tobak, vin och risgryn. Eftersom importen till Göteborg av dessa varor mångdubblades under kontinentalblockaden blev denna förstärkning oväntat stor. Också den gamla lästavgiften på fartyg ökade kraftigt i samband med handelsuppsvinget. År 1810 blev de samlade inkomsterna 49 000 rd. Driftbudgeten gav under några år stora överskott, vilka kunde läggas till kapitalet.

Fredskrisen

Krig sågs i början av 1800-talet flera gånger som en orsak till ökat fattigvårdsbehov i Göteborg, men det var efter den slutliga freden 1815, som hjälpbehovet blev utan jämförelse stort. Den goda handelskonjunkturen upphörde tvärt, när Göteborg förlorade sin ställning som mellanhand för kontinentens import medan övriga svårigheter från seklets början kvarstod. Men 1915 var stadens befolkning väsentligt större, betydande kapital låg bundet i nya stenhus, handelsnedgången kom snabbt och överraskande och diskontens, den enda låneinrättningens, fall skärpte bristen på likvida medel. Effekten blev förödande. Antalet konkurser växte lavinartat och Göteborgs stad kunde bara med hjälp av ett lån från riksdagen på 200 000 rd klara sina löpande utgifter.

Med år 1817 tog antalet fattighjon ett språng

uppåt till 1 400 igen. Nära 500 nyansökningar godkändes och bara ett fåtal lämnade inrättningen. Större delen av de nytillkomna var vuxna personer, barnen hade varit fler 1808—09 då lika många varit inskrivna totalt.

År 1819 ställdes Fattigförsörjningen inför verkligt hårda krav genom en exceptionell ökning av ansökningar och antagna hjon. 1 400 understödstagare accepterades. Årsredogörelsen skildrar "nöd och jämmer, som knappast förminskades över sommarmånaderna i brist av utvägar till arbetsförtjänst, men ännu ytterligare tilltogo med den infallande kalla vintern, icke endast bland den lägre arbetsklassen utan jämväl ibland hantverksmän, tjänstemäns änkor och barn samt de ringare av handelsståndet". 1818 hade det varit nära missväxt i länet med höga spannmålspriser till följd. Många hade under de gångna krisåren förbrukat alla hopsparade tillgångar och saknade medel till livsuppehållet. Årskiftet 1819—1820 fanns totalt 2 600 inskrivna vid Göteborgs Fattigförsörjning, 16 % av den mantalsskrivna befolkningen.

Men detta var vändpunkten. 1820 sökte och fick visserligen ytterligare 450 personer fattigunderstöd men samtidigt kunde 800 lämna inrättningen, varför hela antalet hjon stannade vid 2 230 vid årets slut. Den förfärande ökningen hade hejdots, men det fanns dubbelt så många hjälpbehövande som tio år tidigare i staden och någon väsentlig minskning kom aldrig mer att inträffa under anstaltens historia. Initiativtagarnas förhoppning att genom inrättningens förebyggande insatser "för all tid utrota tiggerier och utöver Göteborgs råmärken förvisa eländet och uselheten" kom på skam.

Men den överraskande stora nöd, som drabbade Göteborg under fredskrisens år, rubbade inte principerna för Fattigförsörjningens arbete. Driften fortsatte enligt uppgjorda planer, även om verksamheten alltmer måste inriktas på omedelbart bistånd till akut nödlidande.

Arbetshuset bestod, men alla hjälpsökande arbetslösa tycks inte ha kunnat beredas sysselsättning där. Ökningen av arbetstagare höll inte samma takt som nyinskrivningen i anstalten. År

Men den överraskande stora nöd, som drabbade Göteborg under fredskrisens år, rubbade inte principerna för Fattigförsörjningens arbete.

1820 kunde dock så mycket som 1 000 personer beredas arbete och därmed täckte verksamheten nästan behovet, men medförde åter ständiga underskott.

När tecken på avsevärd uppgång av fattigvårdsbehoven först visade sig, ökades insatserna för barnuppfostran. Ovanligt många skrevs in i undervisningshuset och fick beröm för flit, ordning vid arbete och utmärkt sedlighet. Trots detta återtogs under krisåren utpensioneringen av barn på landet i stor omfattning, säkerligen därför att detta blev billigare för Fattigförsörjningen. Fosterbarnens egen arbetskraft, som utnyttjades från spädst möjliga ålder fick nämligen betala en del av underhållskostnaden.

Vården av gamla och sjuka hade blivit en ofrånkomlig skyldighet och kunde knappast inskränkas eller förbilligas. Försörjningshuset och Holtermanska baracken behöll oförändrat antal hjon. Korrektionsdelen utökades möjligen något och sedan ett nytt strängare reglemente med utstuderade straff införts 1815 användes intagning där på månader eller år som ett medel mot tiggeri, lättja eller allmän sturskhet.

Den öppna hjälpen i rotarna fick trots alla principer stå för största delen av den ökade insatsen, när nöden drev fram en utbredd anstormning mot fattigvården. Sopphuskostnaden steg år från år och det blev redan 1816 nödvändigt att koka två gånger om dagen för att kunna utspisa alla som fått sopphusbok.

Fattigförsörjningsanstalten drabbades dubbelt hårt av den ekonomiska krisen genom att dess inkomster sjönk med handelsomsättningen. Intäkterna av lästavgift och extra tull förlorade i betydelse liksom gåvor, kollekt och andra frivilliga bidrag. De uttaxerade medlen blev åter den största inkomstposten.

De nödvändiga utgifterna däremot växte kraftigt med det stegrade antalet fattighjon. Försörj-

=====

Alla som sökte inrättningen och efter föregånget noga förhör befanns i behov av hjälp skulle bli anvista till försörjning på ett eller annat sätt.

=====

ningssumman översteg snart 20 000 rd per år och 1819 uppgick den till 30 000. Kapitalet smälte snabbt ihop: på fem år minskade det med en fjärdedel. Men verksamheten hölls i gång utan hänsyn till de allt för knappa tillgångarna, och när medlen inte räckte till upptogs lån eller förskott. Invånarna i Göteborg förmåddes bidra med betydligt större uttaxerade summor än tidigare. 1819 antogs på allmän rådstuga en fördubblad avgift, 12 000 rd per år och dessutom en extra, progressiv sterbhusavgift. Uttaxeringen måste ha varit verkligt betungande, då bara ett drygt tusental av de mer välsituerade över huvud taget kunde bidra, handlandeklassen då med lejonparten. Den hjälp som erbjöds den fattige av Göteborgs Fattigförsörjning rörde sig säkert för den enskilde om ett rent existensminimum, men ingen verkligen nödställd avvisades av bristande tillgångar hos inrättningen. Under den svåra ekonomiska krisen anskaffades i stället medel på alla sätt, även då avgifterna måste ha varit kännbara för bidragsgivarna. För Fattigförsörjningens styrelse var det tydligen viktigt att hålla fast vid målsättningen i stadgarna: att alla som söker inrättningen och efter föregånget noga förhör befinnes i behov av hjälp skall bli anvista till försörjning på ett eller annat sätt.

Vad var deras drivfjädrar? En önskan att få bort tiggeri framträder klart, och den var viktig inte minst som ett argument inför den allmänna opinionen. Tiggare betraktades som ett besvärande obehag, och förbud och straff enbart kunde inte uträtta någonting effektivt för att stoppa dem. Men där fanns också en strävan att åstadkomma ett bättre samhälle, där alla medborgare var nyttiga. Åtminstone under inrättningens för-

sta år framskymtar en klar förhoppning att hjälpen, som gavs genom preventiva insatser med god uppfostran och utbildning av barnen småningom skulle göra sig själv överflödig. Tyvärr grusade utvecklingen detta hopp. Inrättningens ledning kunde visa prov på sträng moralism där lättja och laster sågs som främsta orsak till fattigdom och hjälpbehov, men den hade uppenbarligen också en känsla av att de bättre lottade hade ett klart ansvar inför sina olyckligare medbröder och skyldighet att bispringa dem, som råkat ut för nöd och hjälplöshet. Bl a doktor Dubb var frimurare och i deras ideologi fanns liksom i den i Göteborg spridda pietismen ett klart filantropiskt drag.

Göteborgs fattigvård var för sin tid ovanligt omfattande och väl differentierad. Genomförandet av Fattigförsörjningen berodde inte på nya krav från lagstiftningen, knappast heller på ekonomiska faktorer. Göteborg var under 1790-talet inte hårdare drabbat av nöd än andra städer, men medel till fattigvård överflödade inte heller. Den verkande kraften låg snarare i några få ledande personers, främst Pehr Dubbs, starka intresse för saken och stora förmåga att övertyga stadens medborgare om sina idéers riktighet och välsignelse för det allmänna bästa.

REFERENSER

Berättelse över Göteborgs allmänna Fattigförsörjningsanstalt 1800—1820.

Granberg, P A: Staden Göteborgs historia och beskrivning, Gbg 1815.

Fällström, Anne-Marie: Göteborgs fattigvård från 1800 till 1840. Göteborg förr och nu IX 1974 Gbg 1974.

Lindstedt, G: Öfversikt af den svenska fattigvårdens historia intill Kungl förordningen ang fattigvården 9 juni 1871. Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkanden II Fattigvårdslagstiftningen. Sthlm 1915.

Reglemente som i Göteborgs stad blifwit öfverenskommit och widtagit till Arbetshus- och Fattigförsörjningsanstaltarnes förbättrande därstädes. Gbg 1799.